

поднася на читателя свое предположение, свое мнение, като представя нещата като вероятност. Когато разглежда дадени проблеми, Данчев старателно проследява историята на въпросите, т. е. той отчита сторе-

ното в науката преди него. Такъв подход към явленията не само че е правилен и необходим при научните издирвания, но той има и своята етична страна.

Кюю М. Кюев

НАУЧЕН ТРУД ЗА РОМАНТИЗМА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Книгата на Кръстьо Генов „Романтизмът в българската литература“ излезе от печат през 1968 г., а една година преди това тя бе защитена като докторска дисертация. Някои от застъпените в нея принципиални становища авторът отстоява през последните години последователно в редица свои публикации из областта на българската възрожденска литература и най-пълно в труда си „От Паисий до Ботев“, издание на „Наука и изкуство“, 1966 г. При оценката на новата му книга трябва да се вземе под внимание главно обстоятелството, че у нас почти липсват обобщаващи или по-цялостни изследвания за основните направления и методи в българската възрожденска литература, по-специално за изявата, обсега и спецификата на романтизма в нея. Освен някои от по-известните проучвания на Иван Шишманов и Боян Пенев в миналото, познатата статия на Петър Диневко „Проблемът за романтизма в българската литература до Освобождението“, написана във връзка с Четвъртия международен конгрес на славистите в Москва, трудът на Пантелей Зарев „Панорама на българската литература“ и още няколко по-малки публикации, библиографията на специалните изследвания по предмета почти не предлага нещо друго оригинално и значително. Разбира се, това не означава, че в българската литературна наука за Възраждането не са правени и други изследвания по въпроса за романтизма в българската литература; известни са проучванията за Чинтулов и Раковски, за Друмев и Ботев. Ала изводите в съответните изследвания от миналото са твърде общи, а в по-новите — противоречиви. Дори в том втори от академичната история на българската литература са намерили изява различни становища по този основен въпрос.

Важно обаче е друго — постановката на самата проблема за романтизма претърпя през последното десетилетие и продължава да търпи еволюция в следната посока: от пълното отричане на романтизма като метод и направление в българската литература до Вазов или пък от крайно ограничението му признаване само като „романтична струя“ в

творчеството на отделни писатели към все по-разрастващо се и аргументирано утвърждаване на характеризиращите го елементи и прояви, открити в литературния процес у нас през XIX век. На такъв етап се появява трудът на Кръстьо Генов, плод на няколкогодишни издирвания и проучвания, издържан изцяло в духа на концепцията, която иска да защити романтизма като основен метод и направление в българската възрожденска литература с ярки художествени завоевания. Шом всъщност е налице една еволюция на научното мислене по въпроса, нашето съвременно литературознание е задължено да набележи и научно да защити една обоснована концепция. Книгата на Кръстьо Генов е посветена тази цел и същевременно идва да активизира и насочи търсенията към още неизследвани или погрешно осветлени специфични страни на романтизма в българската литература.

Като пръв монографичен труд по тази основна и актуална проблема на съвременната ни литературна наука, с добре обмислена композиция и последователно приложен в нея изходен принцип (за типологичната доминанта), книгата на Кръстьо Генов има немалко качества, за да бъде характеризирана и оценена като положителен момент в осветляването на проблемата за романтизма.

Така както е замислен и осъществен, поменатият труд има една отличителна особеност, която обяснява не само метода на автора, но в определена степен и научното състояние на проблемата за романтизма в българската литература. Този труд цели преди всичко да разкрие в историко-литературен план кълновете, ранните и по-късните прояви на романтизма в българската възрожденска литература, да покаже елементите и границите на изявата му в различни по жанр и художествена стойност произведения, да посочи обективно създаващата се помежду им връзка. С други думи, да направи онова, което всяка национална литературна история има или трябва да има като свое добре установено начало — да аргументира нарастващата роля на романтизма като направление и метод за художествено изобразяване, в случая на българския живот през една из-

ключителна по съдържание, идеи и тенденции епоха. Кръстьо Генов има добре оформено разбиране за съвременното научно значение на задачата, шом още в предговора изтъква изрично: „Колкото повече разкриваме националното своеобразие на литературния процес от Паисий Хилендарски до Христо Ботев и от него до наши дни, толкова по-настойчиво се възправя пред нас необходимостта от системно и всестранно проучване на романтизма през епохата на Възраждането.“ Авторът съзнава също и нуждата от сравнителен подход към голямата задача и това често го заставя да привежда примери из историята на руската и балканските литератури, на френската или немската литература, като, разбира се, в преобладаващите случаи използва и други изследвания за тези литератури (Г. Н. Поспелов, Н. Я. Барковский, П. Рейман, В. В. Виноградов, Е. Георгиев и др.).

Поставил своето изследване на широка историко-литературна основа, Кръстьо Генов неизбежно засяга в него и такива въпроси на литературната история, които макар и съществени, не са в пряка връзка с появата, развитието и характерните черти на романтизма в нашата литература. Иначе не би могло в разнородните книжовни произведения от Възраждането да се открият или набележат всички кълнове, всички типични за романтизма прояви — една много важна именно за настоящия етап задача, защото все още липсва една спокойно разтълкувана и широко аргументирана концепция. Навсякъде в труда си, засягайки по-общи въпроси, авторът насочва вниманието към много важни особености в творчеството на отделни писатели и книжовници, в немалко случаи от значение и за литературния процес изобщо. Това е съществен приносен момент в изследването. Но все пак тук границата е явно нарушена и в това отношение към автора на труда с основания могат да бъдат отправяни критични бележки. Така например в частите за Паисий и Софроний Врачански, за първите български стихотворци и други български книжовници, донякъде дори в главата за Петко Славейков и Любен Каравелов, Кръстьо Генов допуска отклонения, като при всеки автор поотделно се занимава с факторите на творческото му формиране, с проблематиката на отделни произведения или пък най-общо очертава литературното му дело. В главите до Чинтулов, верен на фактите, които разкриват литературния процес у нас до Кримската война, Кръстьо Генов с право говори за „кълнове“, даже за „първи кълнове“ на романтизма. Като сам посочва, „времето до Геров и Чинтулов представлява по д г о т в и т е л е н етап, период на предромантизъм у нас“ (101—102). Но тъкмо поради ненужно разширено разглеждане на другите страни от делото на съответни писатели и книжовници, на „кълновете“ от „периода на предромантизма“ е посветена почти половината от труда. Трябва да се прибави още, че поради същата

причина не изпъкват достатъчно ясно редица верни констатации на К. Генов за общото и различното в тези „романтични кълнове“, в творби като „История славяноболгарская“, „Житие и страдания грешника Софрония“ и „Мати Болгария“, от една страна, и от друга — в първите стихотворения и поетичното творчество на Найден Геров. Обобщаващите изводи на автора представят в правилна посока същността и литературното значение на набелязаните в труда „кълнове на романтизма“ от ранния период на новобългарската литература, но не е разкрита тяхната обща характеристика в жанрово разнородни и идейно нееднородни произведения.

Както вече бе поменато, в труда си Кръстьо Генов последователно провежда принципа за типологичната доминанта в една творба, в средни произведения на даден автор или пък в цялото му литературно дело, т. е. при решаването на въпроса изхожда от преобладаващите и определящите стилски особености на дадена творба. Не може да не се забележи като качество и постижение на труда, че в съответствие с този именно принцип авторът посочва и интерпретира правилно редица творби отпреди и след Кримската война, които или са изцяло романтични, или пък с някои свои черти съществено се родят с романтизма.

Сполуките на Кръстьо Генов в това отношение не са малко. Ще приведа тук примери само от ония части на книгата, които са посветени на фолклора и творчеството на по-големите писатели и книжовници в българското възрождение. В специална глава Генов поставя някои въпроси на фолклора, движен от мисълта за наистина естествената връзка между народното творчество и художествената литература. Така той разглежда по-подробно революционно-романтичното в хайдушките и юнашките песни, навсякъде в анализа си изтъква елементите на влиянието, което те оказват не само като „извор на теми и сюжети, езикови форми и проч.“, но и по отношение на метода — още нерешена задача. „Може изобщо да се каже, изтъква авторът, че цялата патриотично-революционна литература между Кримската и Освободителната война възприема, доразвива и новаторски обогатява по същество и най-прогресивни и традиции и тенденции в народното и поетическо творчество“ (стр. 86). Това е един от основните изводи в разглежданата книга и трябва да се прибави, че навсякъде тази връзка се загатва или разкрива къде повече, къде по-малко аргументирано. Характерни примери се съдържат в страниците за Паисий Хилендарски, Георги Раковски, Христо Ботев и за други творци на българската литература. Като се основава на несъмнените данни за живота на Паисий и установените в науката фактори на неговото идейно формиране, Генов отдава особено голямо внимание на значението, което фолклорът е имал в това отношение. Той се стреми към една обща

характеристика на народното творчество в „епархия Самоковская“, черпейки за това данни предимно от Сборника на братя Милединови, спира се на някои черти на атмосферата, в която Паисий неведнъж е бил при своите „многократни пътувания и общуване с любимите нему орачи, копачи, овчари и прости занаятчии“ (стр. 127). Казаното тук насочва към жизнените предпоставки на романтичното у Паисий и в неговата „История славяноболгарская“. „Едва ли може сериозно да се оспорва тезата — пише Генов, — че тъкмо атмосферата на народния бит и нрави, моралният кодекс на трудовете народни маси и най-сетне фолклорът с патриотичния си и героичен патос са играли ролята на първо и от решаващо значение училище в духовно-етичното и естетическо изграждане на Паисиевата личност“. . . (стр. 126), че „в жизнено закономерно единство с това. . . се намира и неговият народен по същност повествователен стил“ (стр. 120). Застъпваната теза е възможна и приемлива. Наистина просто трудно е да се извади формирането на Паисиевата личност от свежото, неподправено влияние на фолклора. И нека в отношението си към този пункт от книгата на Генов не се смущаваме от липсата на по-сигурни доказателства, толкова изобилни при Раковски или Ботев. За такава далечна епоха и още повече за личност като Паисий, който малко неща е казал за себе си, разумната догадка и логичните предположения имат стойност на факт, за чиято достоверност знаем или сме слушали от сигурен източник.

Кръстьо Генов проследява връзката между фолклор и литературата с оглед на интересуващата го проблема за романтизма, което личи най-вече в главите за Раковски, Каравелов и Ботев, дето точно установеният факт на въздействието и уметело му интерпретиране го довеждат до повече и по-сигурни резултати. Няма обаче да се спирам конкретно на този въпрос. Ръководен от принципа за типологическата доминанта, авторът на книгата не разкрива само зависимостта на романтизма от народното творчество. За него тя е неопходима и съществена предпоставка за решаването и на други въпроси. Чрез анализа на съответни произведения той съумява да набележи и обясни редица характерни за романтизма художествено-стилни похвати, черти, идейни обобщения. За литературата ни до Кримската война това е постигнато най-много по отношение на Софроний Врачански, а за следващия период — по отношение на Чинтулов, Раковски и Ботев, с по значителни възражения — и на Каравелов. Авторът защитава убеждението, че в „Житие и страдания грешного Софрония“ първият по време и значение последовател на Паисий Хиландарски не знаея обективно фактите на своя живот, че едни от тях премълчава, а други изтъква по-подробно. Кръстьо Генов подкрепя това гледище,

като изтъква характерни за романтизма художествено-стилни похвати. Не може да не се убедим, че в своята последователност фактите от житието очертават твърде непълно и едностранно напрегатния живот на Софроний Врачански. Обяснението е потърсено не без основание в склонността на Софроний към емоционално и сантиментално повествоване, към „житийно-трогателното“. След като отбелязва общоприетото схващане за реализма на този книжовник, Генов добавя: „А един по-внимателен литературоведчески анализ не може да не открие и известни романтични кълнове в тази творба на Софроний Врачански“ (стр. 144). И по-конкретно: „Никой от изследвачите на Житието не е обяснил от литературоведческо гледище обстоятелството, че неговият автор просто прескача мирните години от живота си: за тях той само споменава и преминава към „силните“ към „необикновените“ моменти. . . Не случайно тъкмо и най-жалостно драматичен случай в цялото си страдално „житие“ Софроний Врачански разказва и най-широко, и с най-големи подробности — епизода със „султана“ на село Шихлари“ (стр. 148). Тук и навсякъде в изложението си за Софроний Врачански авторът на книгата е прав, логичен и убедителен, неговите наблюдения и констатации насочват вниманието към забелязвани, но малко осветлявани „от литературоведческо гледище“ страни в творческия подход на първия по време и значение Паисиев последовател.

Такъв е авторът и на други места, особено в главата за делото на Раковски. За романтизма в творчеството на този самобитен български поет и за връзката му с Ботевата поезия са писали много наши литературни историци, това е, бих казал, обособена тема в нашето литературознание. И все пак никак не е пресилено твърдението, че в труда на Генов читателят намира нова и правилна интерпретация на набелязаните два въпроса. Всичко, което авторът казва, за да илюстрира и охарактеризира например „отгласите от романтичния свят на Раковски в поезията на Христо Ботев“ или пък за да очертае чрез анализ на основните му произведения присъщата им „романтична панорама на идеи, чувства, картини“, представяла част от най-хубавото в научната литература за възхвонения създател на „Предвестник Горскаго пътника“ и „Горски пътник“.

Като преминава към художественото творчество на Добри Чинтулов, Васил Друмев, Любен Каравелов и в много по-голям степен на Христо Ботев и Иван Вазов, Кръстьо Генов навлиза в сферата на най-типичните, най-ярките прояви на романтизма в българската възрожденска литература. Преминава и границата на „романтичните кълнове“ и отделните „романтични елементи“ в ранните произведения. В драматургични, прозаични и особено в стихотворни произ-

ведения авторът набелязва черти на едно действено романтично светоусещане, на метода на писателя-романтик, който „привнася нещо повече в изобразяваната действителност — онова, което той не вижда в нея, а мечтае да се яви, да засъществува“ (стр. 27). Чувствуваме ги в поезията на Чинтулов в някои от ранните повести на Каравелов, за които Кръстьо Генов и другите изказва свои верни мисли, в начина, по който Васил Друмев изгражда образа на своите герои, в отделни негови обобщения за историческото минало на българите. На тези страници от труда си Кръстьо Генов борави с най-съществените аргументи в подкрепа на своята теза. Наистина след Кримската война романтизмът като метод и направление в нашето литературно развитие е по-малко безспорен, макар че и сега остава спорен въпросът за границите и мащабите, в които се изявява. Тук отново изпъква с цялата си сериозност принципиалният за почти всички оригинални изследвания за Ботев въпрос: какъв е неговият художествен метод? Реалист или романтик е този титан на българската поетическа мисъл? Или пък в творчеството си обединява черти както на реализма, така и на романтизма? Кръстьо Генов е категоричен в своята позиция и оспорва всяко друго решение на въпроса: „Ботев е романтик и творчеството му отбелязва най-високия връх в развитието на романтизма в българската литература“.

... В своята творческа практика — четем за Ботев на стр. 476 — с мощен новаторски замах той доразвива и усъвършенствува метода на революционния романтизъм до крайните предели на неговите творчески възможности в условията на епохата. Или: „Обективно схванат и преценен, големият принос на Христо Ботев по възходящата спирала на литературната еволюция се изразява преди всичко именно в това, дето в историческите рамки на своята епоха той издигна до възможното съвършенство и пълноценно приложение метода на революционния романтизъм“ (стр. 476). В заключение на всичко авторът изтъква, че „с върховите постижения на своята поезия Христо Ботев застава в редицата на онези крупни творци на прогресивния романтизъм... с чието поетично дело световната литература наистина направи крачка напред в художественото развитие на цялото човечество.“ Колкото и основателни да са тези изводи на автора, чието значение ще посоча по-долу, специално за Ботев склонен съм да приема за по-убедителна постановката на същия въпрос, която Пантелей Зарев дава в най-новите си публикации за Ботев. Всъщност, с някои от изводите в тях се съгласява и авторът на разглеждания труд. „Макар че е реалист по мислене, посочва П. Зарев в очертка си за Ботев, — насочен към близкото и практичното, показва

една необикновена далновидност на ума... Ботев е измежду най-големите оптимисти в нашата литература при тълкуване на историческите перспективи. Той е най-вярващият от всички негови съвременници в разума на историята... Ботев е съзрявал историята като че ли с нейните две страни — идеалната... и реалната... Между тези две страни на своя исторически ден е бил разпъван поетът... Дасе нарече Ботев само реалист, би значело да се обедини неговата лирика, в която има безспорно и романтични моменти и похвати. И обратното — да се нарече романтик, би било неточно и несамозащото обхваща и обобщава характерното в действителността с реалистични подробности, а защото и неговият романтизъм не може без тях“ (к. мой). С обстоятелния анализ на голяма част от Ботевите стихотворения Кръстьо Генов разширява значително представата за „романтичните моменти и похвати“ у автора на „До моето първо либе“ и „Хаджи Димитър“ С метода на революционния романтизъм са изградени ярки негови поетични творби и това неизбежно насочва към доуточнявания и разширяване на принципно по-вярното схващане. В този смисъл казаното от Кръстьо Генов е повече от полезно, то е научно оправдано, допринася за още по-внимателното призиране на нашата съвременна марксистическа постановка на този важен въпрос, решаван успешно от българската литературна наука днес. Съображенията, верните наблюдения и някои от изводите на Кръстьо Генов не могат да не бъдат взети в предвид при по-нататъшната разработка на въпроса за отличителните особености на художествения метод у Ботев.

Изграден върху широка историко-литературна основа, трудът на Кръстьо Генов „Романтизмът в българската литература“ е наистина нов и положителен момент в научното изясняване на тази голяма, сложна и още неизследвана проблема. Не е и възможно да се проследят подробно всички засегнати в книгата въпроси, да се вземе отношение по предложените от автора решения на тези въпроси. Ето защо насочвам вниманието само към някои негови особености, които представляват несъмнен научен интерес. Ще прибавя накрая, че трудът е съобразен с най-новите проучвания по частните и общи въпроси на романтизма, установява в историческата им последователност всички нееднакви по стойност прояви на романтизма в българската възрожденска литература, предлага една най-обща периодизация на това направление, а в отделни случаи съпоставя българския романтизъм с отличителни черти на романтизма в други национални литератури.